

JOANNA BAR

WKŁAD JANA CZEKANOWSKIEGO W BADANIE HISTORII I TRADYCJI KRÓLESTW BUNYORO I TORO

Streszczenie

Celem artykułu jest skrótowa prezentacja historii Bunyoro i Toro w świetle badań Jana Czekanowskiego wraz z próbą oceny jego dorobku naukowego w zakresie analizowanej tematyki. Polski antropolog prowadził badania terenowe w królestwie Toro w roku 1908, w okresie, kiedy zarówno Bunyoro, jak i Toro wchodziły w skład brytyjskiego Protektoratu Ugandy. Państwa te przetrwały do roku 1966, gdy zostały zlikwidowane w związku z uzyskaniem przez Ugandę niepodległości i przyjęciem ustroju republikańskiego. W 1993 r. Bunyoro i Toro zostały zrestaurowane, a prawo do ich istnienia potwierdziła konstytucja, ratyfikowana w 1995 r., określająca pozycję tradycyjnych monarchii we współczesnym państwie jako instytucji o charakterze historyczno-kulturowym, pozbawionych władzy politycznej. Współcześnie pełnią istotną rolę w życiu społeczno-politycznym Ugandy, przyczyniając się do rekonstrukcji jej bogatej historii.

Słowa kluczowe: Bunyoro, Toro, Międzyjezierze Afrykańskie, Uganda, Jan Czekanowski

Wprowadzenie

W XIX wieku, gdy na obszarach Międzyjezierza Afrykańskiego¹ pojawili się pierwsi Europejczycy, istniała tam grupa tradycyjnych państw plemiennych, charakteryzujących się podobną strukturą społeczną i zbliżonym typem organizacji państwowej. Państwa te były sprawnie zarządzane, dostatnie gospodarczo, gęsto

¹ Ang. *Interlacustrine area*, to region Afryki Wschodniej, rozpościerający się na powierzchni około 200 tys. km², wyodrębniony pod względem geograficznym od terytoriów sąsiednich; na zachodzie granicę Międzyjezierza stanowi Wielka Rozpadlina Afrykańska z jeziorami Tanganika, Kivu, Edwarda i Alberta, na wschodzie i północy – brzegi jeziora Wiktorii i bieg rzeki Nil; jedynie na południu region nie posiada wyraźnie wyodrębnionej granicy geograficznej, stanowi ją południowa granica Burundi; por. m. in. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/176937/eastern-Africa/37492/The-spread-of-ironworking-and-the-Bantu-migrations> [dostęp: 20. 01.2015].

zaludnione, choć nie zawsze stabilne politycznie, ze względu na trwający proces polaryzacji, w trakcie którego mniejsze i słabsze obszary przechodziły pod panowanie silniejszych dynastii². Tworzenie administracji kolonialnej dodatkowo naruszyło układ sił w regionie. Ingerując w zastany porządek, Europejczycy doprowadzili najpierw do znaczących przetasowań politycznych, a następnie unifikacji odrębnych dotąd państw w ramach brytyjskiego Protektoratu Ugandy oraz Niemieckiej Afryki Wschodniej. W 1890 r. został zawarty traktat anglo-niemiecki, ustalający strefy wpływów obu państw w rejonach położonych na zachód od Jeziora Wiktorii. Ziemie położone na północ od wyznaczonej granicy przypadły Brytyjczykom, którzy zgodnie z przyjętą polityką kolonialną przystąpili do konstruowania systemu rządów pośrednich, realizowanych w oparciu o skorych do współpracy i lojalnych władców tradycyjnych. W roku 1894 na tych terenach został utworzony brytyjski Protektorat Ugandy³, w których granicach, oprócz kilkunastu mniejszych jednostek etnicznych, znalazły się cztery państwa plemienne: królestwa Bugandy, Bunyoro (Bunioro), Toro i Nkole (Ankole)⁴.

Państwa te przetrwały do 1966 r., kiedy zostały zlikwidowane w związku z uzyskaniem przez Ugandę niepodległości i przyjętym ustrojem republikańskim. Jednak w 1993 r. królestwa zostały zrestaurowane, a ich obecność w życiu politycznym państwa została potwierdzona na mocy konstytucji, ratyfikowanej w 1995 r. Współcześnie pełnią one ważną rolę w społeczno-kulturalnym życiu Ugandy, choć uwaga świata od momentu uzyskania przez ten kraj niepodległości zwrócona była raczej ku działalności kolejnych przywódców politycznych państwa: Miliona Obote, Idi Amina, Yoweri Museveni'ego. Konstatacja ta dotyczy także polskich odbiorców, tym bardziej, że w naszym kraju, pozbawionym tradycji kolonialnej,

² Por. m. in. J. Bar, *Królestwa Afrykańskiego Międzyjeziora (tradycja i współczesność)* [w:] *Monarchia. Alternatywa; mit; anachronizm*, red. R. Kantor, R. Hołda, Kraków, 2016, s. 179–199; *ead.: Kulturowa i polityczna rola historycznych królestw Ugandy we współczesnym życiu kraju*, „Forum Politologiczne”, 2017 t. 22, *Tradycja i nowoczesność w Afryce. Społeczeństwo – polityka – gospodarka*, red. A. Żukowski, s. 75–97.

³ Data ta wyznacza zatwierdzenie przez parlament angielski utworzenia nowego protektoratu, możliwe dzięki zakończeniu czteroletnich działań prowadzonych w Afryce przez kapitana F. D. Lugarda, związanych z przejmowaniem tych terenów z rąk Imperialnej Brytyjskiej Kompanii Afryki Wschodniej (ang. *Imperial British East Africa Company*) i zawieraniem stosownych „traktatów” z miejscowymi władcami, por. H. Zins, *Historia Afryki Wschodniej*, Wrocław 1986, s. 154.

⁴ Ze względu na rozbieżność wersji pisowni ich nazw, w niniejszym tekście zdecydowano się na ich ujednoczenie, przyjmując za podstawę formy użyte przez J. Czekanowskiego, zarazem zdając sobie sprawę z nieścisłości i niekompatybilności europejskich pojęć tj. monarchia, królestwo, król do określania realiów tradycyjnych jednostek polityczno-społecznych Afryki, nie tylko Wschodniej. Autorka usprawiedliwia użycie ich w tym tekście okolicznością, że na terenie Międzyjeziora nie wykształciło się wspólne określenie ustroju monarchistycznego i tytułu władcy; w dalszej części tekstu autorka będzie starała się używać oryginalnych tytułów władców, tj. *omukama* (*mukama*), *kabaka*, lecz jedynie w odniesieniu do konkretnych państw.

Mapa przeglądowa krajów Międzyjeziora opracowana przez Jana Czekanowskiego

Źródło: J. Czekanowski, *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet*, t. I *Ethnographie. Zwischenseengebiet. Mpororo / Ruanda*, Leipzig 1917.

historia państw afrykańskich w okresie przed uzyskaniem przez nie niepodległości była znana jedynie wąskiemu gronu specjalistów. Odnosi się to również do Ugandy i jej historii. Choć dzieje jednego z jej królestw – Bugandy przybliżyła Małgorzata Szupejko w swej monografii *Spoleczeństwo Bugandy. Zmiana i rozwój*⁵, do dziś w języku polskim nie ukazała się monografia poświęcona pełnemu ujęciu historii Ugandy i dziejom tworzących ją tradycyjnych królestw i plemion, które w przeszłości nie wykształciły form własnej państwowości.

Tymczasem w listopadzie 2011 r. w polskiej prasie i licznych serwisach internetowych pojawiły się informacje, iż do Urzędu Miasta w Nysie został skierowany list króla Salomona Gafabusa Iguru I, *omukamy* królestwa Kitary-Bunyoro, który miał twierdzić, że jest potomkiem podróżnika Emina Paszy i prosić o pomoc w zbadaniu przeszłości jego domniemanego przodka⁶. Emin Pasza, właśc. dr Eduard Schnitzer, pochodzący z niemieckiej wówczas Opolszczyzny, był lekarzem na żołdzie armii tureckiej, w 1876 r. podjął się obowiązków lekarza wojskowego w anglo-egipskich siłach zbrojnych gubernatora Charlesa Gordona w Sudanie. W dwa lata później został mianowany gubernatorem egipskiej prowincji Ekwatoria, która obejmowała część dzisiejszego Sudanu Południowego i północną Ugandę. W 1890 r. przeszedł na służbę w kolonialnej administracji Niemiec; z jej ramienia założył stację Bukoba nad jeziorem Wiktorii oraz eksplorował rejon Wielkich Jezior Afrykańskich. Rewelacje zawarte rzekomo we wspomnianym liście okazały się przysłowiową kaczką dziennikarską. W rzeczywistości pytanie dotyczyło informacji na temat Schnitzera jako przyjaciela jednego z przodków króla i osoby do dziś znanej i poważanej w Ugandzie. Nie ulega także wątpliwości, iż sam Schnitzer, podróżnik i kolonizator, choć faktycznie urodził się i wychował na niemieckiej wówczas Opolszczyźnie, nigdy nie podawał się za Polaka⁷.

Ciekawostka ta przyczyniła się jednak do tego, iż wielu Polaków po raz pierwszy dowiedziało się wówczas o istnieniu tego miniaturowego afrykańskiego królestwa, choć jego dzieje ponad 100 lat temu rekonstruował wybitny polski antropolog, Jan Czekanowski. W latach 1907-1909 był on uczestnikiem interdyscyplinarnej wyprawy badawczej do międzyrzecza Nilu i Kongo, zorganizowanej i poprowadzonej przez Adolfa Friedricha księcia Meklemburgii. Głównym celem wyprawy było systematyczne zbadanie północno-zachodniej części terytorium ówczesnej Niemieckiej Afryki Wschodniej oraz północno-wschodnich obszarów

⁵ Warszawa 1992.

⁶ M. in.: *Król Bunyoro-Kitara szuka swoich korzeni w Nysie*, <http://wiadomosci.onet.pl/regionalne/opole/krol-bunyoro-kitara-szuka-swoich-korzeni-w-nysie,1,4906371,region-wiadomosc.html>, [dostęp: 14. 11. 2011].

⁷ K. Staszko, *Emin Pasza: niemiecki odkrywca, który pochodził z Nysy*, 25. 04. 2018, <http://www.national-geographic.pl/historia/emin-pasza-nyski-bohater-afryki?page=3#article-content> [dostęp: 7. 08. 2018].

granicznych państwa Kongo. Trasa wyprawy wiodła jednak także południowo-zachodnimi peryferiami Protektoratu Ugandy, przez królestwo Toro. Jego stolica, Fort Portal stała się miejscem kilkunastodniowego odpoczynku (7-25 stycznia 1908 r.), a zarazem intensywnie prowadzonych prac antropologicznych i genealogicznych. Do obowiązków Czekanowskiego, jako antropologa wyprawy, należało prowadzenie badań etnograficznych wraz z pomiarami antropometrycznymi, kolekcjonowanie zbiorów etnograficznych oraz prowadzenie dziennika podróży. Na terenie Międzyjeziora Afrykańskiego niezwykle istotne okazało się jednak także pozyskiwanie danych historycznych, ze względu na istniejące tam wczesne państwa⁸ i ich wielowiekowe tradycje dynastyczne. Wobec typowego dla Afryki Subsaharyjskiej braku źródeł pisanych badania prowadzone przez Czekanowskiego na terenie Międzyjeziora miały dla nauki szczególne znaczenie. W odniesieniu do okresu przedkolonialnego, rekonstrukcja historii poszczególnych państw afrykańskich możliwa była jedynie w oparciu o relacje wyspecjalizowanych w swym fachu „opowiadaczy historii”, zawsze obecnych na dworach poszczególnych władców. Ich przekazy, notowane przez podróżników, misjonarzy, urzędników administracji kolonialnej i wreszcie pierwszych badaczy, wzajemnie porównywane i weryfikowane, stawały się podstawą tworzenia list genealogicznych panujących dynastii, nierzadko sięgających kilku stuleci. Dzięki uzyskanym w terenie informacjom Czekanowski mógł podjąć próbę rekonstrukcji historii społeczno-politycznej poszczególnych państw Międzyjeziora, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów panujących dynastii, co najmniej w odniesieniu do I połowy II tysiąclecia naszej ery.

Cel i treść analizy; pytania i hipotezy badawcze; baza źródłowa

Głównym celem niniejszego artykułu jest przypomnienie dorobku naukowego polskiego badacza, Jana Czekanowskiego, w zakresie próby rekonstrukcji historii najstarszego z państw Międzyjeziora Afrykańskiego – królestwa Bunyoro oraz wyłonionego zeń królestwa Toro, a także ocena badań polskiego antropologa w świetle badaczy mu współczesnych oraz dzisiejszej wersji historii królestwa Toro.

Treść artykułu, zgodnie z zakresem badań Czekanowskiego, dotyczy historii królestwa Bunyoro pod rządami dynastii Babito; okresu największego rozwoju państwa, który przypadł na przełom XV i XVI wieku, a następnie jego rozpadu, podtrzymanego przez brytyjską administrację kolonialną.

⁸ Por. *Institucja wczesnego państwa w perspektywie wielości i różnorodności kultur*, red. J. Banaszkiewicz, M. Kara, H. Mamzer, Poznań 2013.

Autorka założyła, iż polski badacz pracujący zgodnie z wymogami ówczesnych najnowszych metod badawczych, wykształcony w najwybitniejszych ośrodkach naukowych Europy, posiadał najlepsze z możliwych kompetencje do podjęcia zamierzonych prac. Czekanowski, przystępując w Afryce do swych pierwszych w życiu badań terenowych, reprezentował podejście typowe dla dyfuzjonizmu (Fritza Graebnera, Bernharda Ankermanna, Wilhelma Schmidta).

Uważał również, że jednym z głównych zadań etnologii są badania nad początkami i przeszłością narodów, tam gdzie historyk jest bezsilny z powodu braku źródeł pisanych⁹. Opublikowane przez niego wyniki badań wczesnych państw afrykańskich powinny mieć zatem dużą wartość naukową, tym bardziej iż mogą być one porównywane jedynie do prac podróżników, misjonarzy, wojskowych i pracowników administracji kolonialnej, nie przygotowanych fachowo do prowadzenia terenowych badań naukowych. Na korzyść tych ostatnich przemawiać mógł natomiast dłuższy czas spędzony wśród badanych ludów. Czekanowski spędził w Afryce dwa lata, jednak ambitny plan badań zakładał przebycie trasy wiodącej przez jezioro Wiktorii do Ruandy, a następnie wzdłuż Rowu Środkowoafrykańskiego od jeziora Kiwu do jeziora Alberta i obejmującej obszary dorzecza rzek Ituri – Aruwimi i Uele. Czekanowski prowadził badania naukowe na północno-zachodnich terenach ówczesnej Niemieckiej Afryki Wschodniej, na obszarze Rowów Środkowoafrykańskich, na północno-wschodnich rubieżach Wolnego Państwa Kongo oraz w południowym Sudanie. Rzadko przebywał w jednym miejscu dłużej niż kilka dni. Mimo intensywnie prowadzonych prac terenowych oraz poświęcenia wielu miesięcy na krytyczne opracowanie zebranego materiału po powrocie, należy założyć, iż popełniał błędy, a opublikowane wyniki badań poddać weryfikacji.

Niniejszy artykuł powstał w pierwszym rządzie na podstawie opracowań Jana Czekanowskiego. Z jego bogatej spuścizny afrykanistycznej do historii państw Międzyjezierza odnoszą się bezpośrednio przede wszystkim tom I monografii *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet (Ethnographie. Zwischenseengebiet. Mpororo / Ruanda. Mit einem musikalischen Anhang von. E. M. v. Hornbostel)*¹⁰ oraz artykuł zatytułowany *Feudalne państwa pasterskie afrykańskiego Międzyjezierza*, opublikowany w 1961 r. w „Przeglądzie Socjologicznym”¹¹. Do wizyty Czekanowskiego w stolicy królestwa Toro odnoszą się także stosowne fragmenty, zawarte w tomie wspomnieniowym *W głąb lasów Aruwimi. Dziennik wyprawy do*

⁹ J. Bar, A. Czekanowska, *Jan Czekanowski [w:] Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss, t. I, Kraków 2003, s. 52–56

¹⁰ Leipzig 1917.

¹¹ t. 15, 1961, s. 21 – 60.

*Afryki środkowej*¹². Publikacja ta powstała na bazie dziennika, pisanego podczas pobytu Jana Czekanowskiego w Afryce. Oryginalny *Dziennik wyprawy ekspedycji antropologiczno-etnologicznej do Afryki Środkowej w latach 1907–1909*, rękopis, pisany według wymagań organizatorów ekspedycji na bieżąco liczy 11 zeszytów i 1 teczkę o łącznej ilości 1187 kart, napisanych w przeważającej części w języku niemieckim (także po francusku, polsku i w językach lokalnych). Egzemplarz *Dziennika* należący do Anny Czekanowskiej-Kuklińskiej, córki badacza, obecnie jest przechowywany jako depozyt w Gabinecie Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie¹³.

Publikacje Czekanowskiego porównano do opracowań Europejczyków, którzy w II połowie XIX w. i u progu XX w. przebywali na obszarze północno-zachodnich części Międzyjeziora Afrykańskiego i pozostawili pisemne relacje, m. in. Harry'ego Johnstona (*The Uganda Protectorate*)¹⁴ i Johna Roscoe (*The Northern Bantu Tribes*)¹⁵.

Podczas przygotowywania niniejszego tekstu niezwykle przydatne okazały się także informacje zawarte w opracowaniach historyków współczesnych: monografii Henryka Zinsa *Historia Afryki Wschodniej*¹⁶, a także w odnośnych rozdziałach autorstwa Bronisława Nowaka, zawartych w pracy zbiorowej, opublikowanej pod redakcją Michała Tymowskiego *Historia Afryki. Do początku XIX wieku*¹⁷. Warto jednak zaznaczyć, iż obaj wspomniani autorzy w swych ustaleniach dotyczących historii Międzyjeziora Afrykańskiego powoływali się na wyniki badań Jana Czekanowskiego. Wraz ze wspomnianą powyżej monografią M. Szupejko są to zarazem najcenniejsze opracowania, opublikowane w języku polskim, ukazujące Ugandę, nie tylko w okresie pierwszych kontaktów z Europejczykami, lecz także u progu dwudziestowiecznych przemian.

W celu weryfikacji ustaleń Czekanowskiego wobec współcześnie obowiązującej historii dynastii korzystano z materiałów opublikowanych na oficjalnych stronach www. obu prezentowanych królestw, Bunyoro i Toro¹⁸. Nie powiodły się natomiast próby znalezienia odniesienia do wyników badań opublikowanych przez Jana Czekanowskiego przez autorów współczesnych publikacji; poświęconych bezpośrednio historii królestwa Toro, zagadnienie to zostanie omówione bardziej szczegółowo w dalszej części niniejszego tekstu.

¹² Prace Etnologiczne, t. 6, Wrocław 1958.

¹³ Relacja z pobytu w królestwie Toro znajduje się w tomie szóstym rękopisu i w przeważającej części została przez autora zamieszczona we wspomnianej publikacji *W głąb lasów Aruwimi*.

¹⁴ London 1902.

¹⁵ Cambridge 1915.

¹⁶ Wrocław 1986.

¹⁷ Wrocław 1996, odpowiednio rozdziały: *Historia wnętrza Afryki Środkowo-Wschodniej do końca XVI w.*; *Historia wnętrza Afryki Środkowo-Wschodniej (koniec XVI – początek XIX w.)*.

¹⁸ <http://www.bunyoro-kitara.org>; <http://www.torokingdom.org>

Bunyoro i Toro w okresie przed przybyciem Europejczyków zgodnie z ustaleniami Jana Czekanowskiego

Państwo Bunyoro, o którym rodzima tradycja wspominała jako o byłym królestwie Kitora, bądź byłym „Wielkim Bunyoro”, było prawdopodobnie najstarszym (istniejącym być może już w XII w.), a zarazem najdalej sięgającym na północ państwem Międzyjeziora Afrykańskiego¹⁹. Rozpadło się w okresie swej największej świetności, prawdopodobnie na przełomie XV i XVI w., w wyniku najazdu Szylluków – nacierających z północy plemion nilockich. Najazd ten spowodował ustanowienie nowej dynastii Babito oraz ucieczkę poprzednio panującej dynastii Bahinda do położonego na południu królestwa Karagwe²⁰. Najazd Szylluków spowodował nie tylko zmianę panującej w Bunyoro dynastii, lecz także głębokie przeobrażenia na terenie całego Międzyjeziora. Mimo braku źródeł pisanych i wątpliwości wokół datowania, najazd ten historycy powszechnie uznają dziś za fakt historyczny, poświadczony wzajemnie przez tradycje dynastii panujących na terenie Międzyjeziora, świadomych wspólnego pochodzenia: „Wszystkie dynastie wywodzące się z Wielkiego Bunyoro, rozbitego przez najazd Babito, posiadają wspólnego przodka, protoplastę królewskiego rodu Bahinda²¹.”

Przodkiem tym był Rubaga Nyamugira, który prawdopodobnie poległ w walkach ze zwycięskimi Babito. Jego państwo w XVIII w. u szczytu swej potęgi sięgało od granic Bugandy na wschodzie, do obszarów opanowanych na południowym zachodzie przez Batutsi (Ruanda) i wzdłuż brzegów Jeziora Wiktorii aż na południe od ujścia rzeki Kagery²². Na zachodzie naturalną geograficzną granicą był łańcuch gór Ruwenzori.

Synowie Rubagi Nyamugiry przeżyli najazd Szylluków i utworzyli nowe dynastie w krajach leżących na południowych rubieżach rozbitego państwa. Ntare (Ntali) panował w Nkole, Ruhinda rwa Nyunaki w Karagwe, Bwogi podporządkował sobie Kiamtware, Ihangiro i Kyanyę. Państwka te utworzyły szeroki pas terytorium, sięgający od zboczy Ruwenzori do południowych wybrzeży Jeziora Wiktorii, oddzielający Bunyoro (a później także Toro) od Ruandy.²³

¹⁹ J. Czekanowski, *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet*, t. I *Ethnographie. Zwischen-seengebiet. Mpororo / Ruanda. Mit einem musikalischen Anhang von. E. M. v. Hornbostel*, Leipzig 1917, s. 50., por. także B. Nowak, *Historia wnętrza Afryki Środkowo-Wschodniej do końca XVI w.*, [w:], *Historia Afryki. Do początku XIX wieku*, red. M. Tymowski, Wrocław 1996, s. 674.

²⁰ J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi. Dziennik wyprawy do Afryki środkowej. Prace Etnologiczne*, t. 6, Wrocław 1958, s. 151, J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie afrykańskiego Międzyjeziora*, „Przegląd Socjologiczny” 1961, t. 15, s. 32., B. Nowak, *Historia wnętrza Afryki Środkowo-Wschodniej do końca XVI w. ...*, s. 675.

²¹ J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie ...*, s. 32, por. także J. Czekanowski, *Forschungen im Nil ...*, t. I..., s. 51.

²² *Id.*, *Feudalne państwa pasterskie ...*, s. 35.

²³ Niezwykle szczegółowe informacje na temat tych państw i losów ich władców w odniesieniu

W Bunyoro tradycyjnie na czele państwa stał władca noszący tytuł *omukama* (*mukama*), „człowiek mleka”. Tytuł ten, pochodzący jeszcze z czasów „Wielkiego Bunyoro”, został także przejęty w momencie ustanowienia nowej dynastii Babito, której założycielem był władca o imionach Mpuga Lukedi Nyabongo²⁴.

Pod rządami dynastii Babito Bunyoro pierwotnie zachowało dominującą pozycję w regionie, kontrolując stosunki polityczne w sąsiedniej Kizibie; prawdopodobnie czasowo podporządkowując sobie nawet Bugandę. Z czasem jednak przyszły gorsze czasy, zaś wiek XIX okazał się dla Bunyoro „stuleciem nieprzerwanych klęsk”²⁵.

Początkiem problemów, a zarazem największą stratą terytorialną było uniezależnienie

się jednej z dotychczasowych prowincji państwa – Toro, które nastąpiło w pierwszej połowie XIX w., po buncie Kaboyo, jednego z synów panującego wówczas *omukamy* – Winyi Nyamatukury Kyebambiego. Rozpad państwa okazał się trwały. Dwa pokolenia później prawnuk Kyebambiego, ambitny *omukama* Kabarega (Chwa II Kabarega 1869–1898) dysponował siłami będącymi w stanie pokonać zbuntowane Toro. Udało mu się zjednoczyć państwo, lecz na krótko, gdyż w obrobie wygnanego władcy Toro Kasagamy, wystąpili Europejczycy, zaś Bunyoro stało się częścią brytyjskiego Protektoratu Ugandy.

Bunyoro i Toro w okresie tworzenia się administracji kolonialnej

Pierwszym Europejczykiem, który przybył do Bunyoro był Henry Morton Stanley. Eskortując Emina Paszę znad Jeziora Alberta do Bagamoyo, przemierzał południowo-zachodnią część państwa w 1887 r., w okresie panowania *omukamy* Kabaregi. Dla Bunyoro był to trudny okres buntów ludności, uchylającej się od płacenia podatków i nieustannych wypraw pacyfikacyjnych, podejmowanych przez króla w celu przewrócenia porządku na terenach zbuntowanych prowincji. Anglicy, kontrolujący już w tym okresie stosunki w sąsiednim królestwie Bugandy, byli zainteresowani osłabieniem potencjalnie groźniejszego przeciwnika, jakim był panujący w Bunyoro doświadczony Kabarega. Z tego powodu dowodzący ekspedycją interwencyjną kapitan Frederick Lugard opowiedział się oficjalnie po stronie niezależności królestwa Toro i jego młodego i niedoświadczonego władcy²⁶.

do przełomu XIX i XX w. zostały zamieszczone w cytowanym powyżej artykule J. Czekanowskiego, *Feudalne państwa pasterskie ...*, s. 35–40.

²⁴ Określenie „człowiek mleka” odnosi się do pasterskiego charakteru panującej dynastii i plemienia, z którego pochodziła - pasterskich Bahinda, z bardzo wyraźną rolą symboliki hodowanych krów w życiu społecznym i rodzinnym, przyp. aut.

²⁵ J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie ...*, s. 34

²⁶ *Ibidem*, s. 34

Pozycja Toro została ponadto wzmocniona przyłączeniem doń prowincji Mwenge (zabranej Bunyoro), wschodniej części prowincji Busongory oraz odebranej Nkole prowincji Kitakwenda. Bunyoro natomiast straciło prowincje: Buruli, Bugangezi i Buhaya, przekazane przez Anglików Bugandzie.

Kabarega został zmuszony do ucieczki z kraju. W 1896 r. jego królestwo zostało przymusowo włączone do struktur Protektoratu Ugandy i praktycznie przestało istnieć jako samodzielna jednostka polityczna²⁷. W 1899 r. Kabarega został deportowany i nigdy już nie wrócił do swojej ojczyzny²⁸. Po krótkim, w wielu genealogiach nie uznawanym panowaniu jego syna Kitahimbwy (1898–1902), w 1902 r. władzę w Bunyoro objął posłuszny Anglikom kolejny syn Kabaregi, Luhaga II (1902–1924), znany także pod chrześcijańskim imieniem Andrea²⁹.

W 1900 r. w ramach tzw. *Uganda Agreement* ostatecznie zostały uformowane zasady prawno-administracyjne funkcjonowania Protektoratu Ugandy, obejmującego nowe jednostki administracyjne: prowincje Północną, Wschodnią i Zachodnią (obejmującą terytoria Bunyoro, Toro, Nkole), zachowując status odrębnej prowincji jedynie dla Bugandy³⁰. Administracja Protektoratu znalazła się w rękach kapitana Fredericka Lugarda, który wykorzystując lokalne konflikty osłabił pozycję państwa Bunyoro, opowiadając się po stronie wzmocnionej dodatkowo brytyjskim poparciem Bugandy oraz tradycyjnie mniej znaczących politycznie Nkole i Toro.

Toro, zyskując na wytycznych polityki brytyjskiej w regionie i będących jej skutkiem wspomnianych przetasowaniach politycznych, także pod względem terytorialnym, zaczęło pod względem powierzchni dorównywać Bynuoro, posiadając zarazem większą liczbą mieszkańców. W pierwszej dekadzie XX w., według szacunków administracji kolonialnej, powierzchnia Bunyoro wynosiła 13 800 km², przy 110 tys. ludności i gęstości zaludnienia wynoszącej 8 osób na km², zaś Toro liczyło 12 000 km², 180 tys. ludności, przy gęstości zaludnienia wynoszącej 15 osób na km² ³¹.

Kolejne interwencje brytyjskie, które nałożyły się częściowo na zmianę pokoleniową, sprawiły zarazem, że mniej więcej w tym samym czasie w poszczególnych królestwach Protektoratu Ugandy władzę monarszą objęło młodsze pokolenie władców, otoczone nowym zespołem doradców, wychowanych najczęściej w otoczeniu chrześcijańskich misji (katolickich bądź anglikańskich), kształconych przez Europejczyków, z uwzględnieniem elementów religii, kultury i nauki zachodniej.

²⁷ *Bunyoro*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/84810/Bunyoro>[20. 01.2015]

²⁸ J. Czekanowski, *Forschungen im Nil ...*, t. I, s. 56, por. także H. Johnston, *The Uganda Protectorate*, London 1902, s. 593.

²⁹ *Ibidem*, t. I, s. 56.

³⁰ M. Szupejko, *Spółczesność Bugandy...*, s. 24.

³¹ Cyt. za: J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie...*, s. 28.

W Bunyoro, jak wspomniano, w 1902 r. władzę objął posłuszny Anglikom syn Kabaregi, Luhaga II.

W Toro w wyniku interwencji kapitana Lugarda w 1892 r. rozpoczął panowanie Kasagama³². W styczniu 1908 r. władca gościł w swej siedzibie polskiego badacza, Jana Czekanowskiego. Opisany przez Polaka układ stolicy, Fort Portal, położonej na trzech pobliskich, choć wzajemnie odseparowanych wzgórzach, wskazywał na wzajemne oddziaływanie trzech podstawowych elementów ówczesnej struktury państwa: na jednym ze wzgórz znajdowała się siedziba *omukamy* i jego dworu, na drugim budynku katolickiej misji Ojców Białych kardynała Lavigerie, na trzecim zaś wzgórzu został założony rodzaj fortu, będącego zarazem wspólną rezydencją angielskich władz administracyjnych i misji anglikańskiej³³.

W misji katolickiej Czekanowski otrzymał do wglądu niezwykle cenne rękopisy ojca Achte ze zgromadzenia Ojców Białych, udostępnione przez ówczesnego superiora misji, ojca Van Daille. Zmarły w 1903 r. Achte jako pierwszy Europejczyk badał historię Bunyoro, tworząc listę genealogiczną przodków panującego króla Toro³⁴.

Polski badacz równolegle poznawał wersję historii dynastycznej Toro autorstwa króla Kasagamy, zapisaną przez tego ostatniego osobiście, w postaci manuskryptu w lokalnym języku *runyoro*. Informacje, poprzedzające zestawienie tablicy genealogicznej (17 generacji władców) zaświadczały, że wspólnym protoplastą dynastii Babito, panujących w królestwach Bunyoro i Toro, był Mpuga Lukedi Nyabongo przybyły z kraju Rukidi leżącego nad jeziorem Kioga, przez które przepływa Nil³⁵.

Polski badacz opisał zarówno wygląd Fort Portal, jak i ówczesną rezydencję króla:

Szliśmy szerokimi starannie utrzymanymi ulicami. Wzdłuż ulic ciągnęły się płoty, misternie plecione z *matete* (*Pennisetum purpureum*). Uderzająca schludność i dobrobyt! Spotykani ludzie byli ubrani w czyste białe perkalowe koszule i mieli różańce na szyjach (...) Był telegraf i poczmistrz (oczywiście Goa), który wywieszał codziennie telegramy nadawane przez Agencję Reutera (...) Duży murowany dom z oszklonymi oknami (...) Właściwie nie różnił się od domu Europejczyków³⁶.

³² J. Czekanowski, *Forschungen im Nil ...*, t. I, s. 56, por. także H. Johnston, *The Uganda Protectorate*, London 1902, s. 233.

³³ J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi...*, s. 163.

³⁴ *Ibidem*, s. 167.; warto wspomnieć, iż o. Achte sporządził także listy genealogiczne władców Bugandy, por. J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie ...*, s. 29.

³⁵ J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi...*, s. 178; w zestawieniu opublikowanym w cytowanym tomie pojawia się inna pisownia imienia króla (Mpuga Rukidi Nyabongo) niż w pozostałych publikacjach Czekanowskiego, por. dalsze fragmenty tekstu.

³⁶ *Ibidem*, s. 177, 202.

Czekanowski łączył badania historyczne z antropologicznymi, starając się m.in. potwierdzić szylluckie pochodzenie panującej dynastii. Skonstatował, iż była to:

(...) najdalej ku południowi posunięta ich niewielka enklawa. Najwymowniejszym dowodem, że Bunyoro, łącznie z Toro, zostało podbite przez Szyluków, było to, iż ludność, pod względem antropologicznym od Szyluków różna, przejęła zwyczaj wyłamywania siekaczy dolnej szczęki. Był to zwyczaj właściwy Szylukom, a nie praktykowany w Bugandzie i w krajach Międzyjeziera³⁷.

Zarazem przeprowadzał (podobnie, jak na wszystkich przekraczanych przez siebie obszarach) szczegółowe pomiary antropologiczne, próbując w oparciu o pozyskane dane stworzyć rodzaj mapy antropologicznej badanych obszarów, odnoszącej się zarówno do czasów współczesnych, jak i okresu wędrówek poszczególnych plemion³⁸.

Próbując zrekonstruować szlaki i czas tych wędrówek, polski badacz szukał także informacji na temat pochodzenia pasterskich Bahima, w czasach współczesnych Czekanowskiemu posługujących się językiem *runyoro*, który przejęli „... od swoich poddanych Bahiru, zajmujących się rolnictwem, a przynależnych językowo do rodziny Bantu”³⁹. Czekanowski starał się określić genezę i zasady ich uprzywilejowanej pozycji społecznej, notował nazwy klanów.

Badając przekazywane mu opowiadania i legendy próbował potwierdzić, czy czczeni powszechnie na terenach dawnego Wielkiego Bunyoro *bachwezi* byli uznawani za duchy rzeczywistych zmarłych władców, zwłaszcza tych wybitnych, żyjące przez pokolenia w pamięci potomnych⁴⁰.

Zarazem Czekanowski kompletował kolekcję wytworów kultury materialnej, korzystając ze zorganizowanego dla niego specjalnie targu. Ostatecznie z Fort Portal do Europy zostało wysłanych 19 skrzyń, zawierających zbiór liczący 418 pozycji, dokumentujący miejscową kulturę materialną (wśród nich przedmioty codziennego użytku; naczynia kuchenne, broń, elementy odzieży i ozdób, a nawet kompletne wyposażenie miejscowej kuźni)⁴¹, oraz fotografie (m. in. obrady sądowe z udziałem króla) i nagrania dźwiękowe⁴².

³⁷ *Ibidem*, s. 167, s. 179–180; pozostawiona została oryginalna pisownia autora

³⁸ Warto wspomnieć, iż ostateczne satysfakcjonujące badacza opracowanie wyników badań antropologicznych nastąpiło dopiero w latach 60. XX w.; wyniki te zostały zaprezentowane we wspomnianym wielokrotnie artykule J. Czekanowskiego, *Feudalne państwa pasterskie ...*, s. 41–46, w podrozdziale *Kontrasty antropologiczne Międzyjeziera*.

³⁹ J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi...*, s. 138.

⁴⁰ J. Czekanowski, *Forschungen im Nil*, t. I, s. 51–54.

⁴¹ J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi...*, s. 203; J. Czekanowski, *Dziennik wyprawy ekspedycji antropologiczno-etnologicznej do Afryki Środkowej w latach 1907–1909*; rkps., tom 6, k. 516–527, 554.

⁴² J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi...*, s. 192–193.

Analiza danych genealogicznych odnoszących się do dynastii panujących w królestwach Bunyoro i Toro w okresie panowania dynastii Babito

Ustalenia dotyczące imion władców panujących w królestwach Bunyoro i Toro, zostały zaprezentowane we wszystkich trzech wspomnianych publikacjach Czekanowskiego poświęconych królestwom Międzyjeziora Afrykańskiego. Chronologicznie pierwszym opracowaniem, w którym znalazło się podsumowanie badań historycznych, przeprowadzonych na tym obszarze były *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet*, których tom I, poświęcony w całości Międzyjezioru, został wydany w roku 1917. Zagadnieniom historii Wielkiego Bunyoro, jak i losom państwa w okresie panowania dynastii Babito Czekanowski poświęcił łącznie 13 stron, w rozdziale zatytułowanym *Historia Miedzyjeziora (Zur Geschichte des Zwischenseegebietes)*. Badacz odniósł się w nim do publikacji powstałych w okresie wcześniejszym, m. in. Emina Paschy (*Zur Ethnologue der Gebiete um den Albert-See*)⁴³, Harry'ego Johnstona (*The Uganda Protectorate*)⁴⁴, Franza Stuhlmana (*Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika*)⁴⁵, Oskara Baumanna (*Durch Massailand zur Nilquelle*)⁴⁶ i Hermanna Rehse (*Kiziba. Land und Leute*)⁴⁷, porównując zawarte w nich ustalenia, dotyczące królestwa Bunyoro sprzed objęcia władzy przez dynastię Babito. Analiza ta, przeprowadzona bardzo szczegółowo, dotyczyła próby określenia zarówno przynależności etnicznej rdzennych mieszkańców Bunyoro, jak i kolejnych fal imigrantów, przybywających na jej tereny zawsze z północy⁴⁸.

Czekanowski jednak uznał za postaci w pełni udokumentowane historycznie dopiero władców z dynastii Babito, których listę stworzył porównując notatki ówczesnego władcy Toro, króla Kasagamy, z rękopisem ojca Achte.

Królowie Bunyoro i Toro z dynastii Babito wg zestawienia Jana Czekanowskiego

1. Mpuga Lukedi Nyabongo
2. Ocali Nyimba
3. Oyo Kabamgaiguru
4. Winyi Rubangirasega
5. Nyarwa

⁴³ Ausland 1891

⁴⁴ London 1902.

⁴⁵ Berlin 1894.

⁴⁶ Berlin 1894.

⁴⁷ Stuttgart 1910

⁴⁸ J. Czekanowski, *Forschungen im Nil ...*, t. I, s. 47–54.

6. Chwa	
7. Winyi Rugaruka	
8. Olimi Sansa Mutakiaro	
9. Winyi Kyebambi	Luwaga
10.	Olimi Sansa
11.	Chwa Luhaga (Rukada)
12.	Kasoma Olimi
13.	Winyi Nyamutukura Kyebambi
	BUNYORO
14. Nyabongo Mugeni	TORO
15. Winyi Kyebambi Kamurasi	Kaboyo
16. Chwa Kabarega	Nyeka Kasinga
17. Andrea Luhaga	Dawdi Chwa Kassagama

Źródło: J. Czekanowski, *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet*, t. I *Ethnographie. Zwischenseengebiet. Mpororo / Ruanda*, Leipzig 1917, s. 56

Lista ta była bardziej dokładna, niż poprzednio istniejące zestawienia genealogiczne, opublikowane we wspomnianej wyżej pracy H. Johnstona z 1903 r., bazującej na wzajemnie różniących się zastawieniach Arthura Bryana Fishera i Georga Wilsona, w obu przypadkach krótszych od obejmującego 17 generacji zestawienia Czekanowskiego (Fischer wymienił 11 pokoleń władców, Wilson – 12)⁴⁹. Polski badacz zapoznał się z nimi, weryfikując swoje ustalenia, jednocześnie odnosząc się do błędów swych poprzedników⁵⁰.

Zestawienie Czekanowskiego warto porównać ze współczesną wersją historii dynastii Babito, dostępnej na tematycznej stronie www. prezentującej historię królestwa Toro⁵¹. W zamieszczonym tam zestawieniu dynastia Babito, rządząca pierwotnie na całym obszarze królestwa Banyoro nastąpiła po dynastii Bacweezi. Pierwszym królem nowej dynastii był Isingoma Mpuuga Rukidi I, którego panowanie zostało osadzone w XIV w. Królestwo Toro powstało po buncie Kaboyo Kasunsunkwanzi Olimi I; syna króla Kyebambe III.

⁴⁹ J. Czekanowski, *Forschungen im Nil ...*, t. I, s. 57–59, por. także H. Johnston, *The Uganda Protectorate*, London 1902, s. 596–598.

⁵⁰ J. Czekanowski, *ibidem*, t. I, s. 58.

⁵¹ <http://www.torokindom.org>; strona ta, zarządzana przez fundację *Batebe of Toro* nie jest oficjalną stroną internetową królestwa Toro, jednak w sposób kompetentny spełnia swa role propagatorki kultury i historii tego królestwa.

Królowie Toro z dynastii Babito wg strony <http://www.torokingdom.org>

Kaboyo Kasunsunkwanzi Olimi I
Kazaana Ruhaga – Nyaika Kasunga – Kato Rukidi
|
Mukabirere Olimi II
|
Kasagama

Źródło: <http://www.torokingdom.org/dynasty.htm>

Pomijając datowanie początków dynastii i różnice w pisowni imion władców (m. in. Nyeika Kasinga – Nyaika Kasunga; Kassagama – Kasagama), kolejność panowania, powiązania rodzinne, jak i główne wydarzenia historyczne zostały zinterpretowane podobnie, choć skrótowo, gdyż zaprezentowana została jedynie historii Toro, w okresie po odłączeniu się od Bunyoro. Warto zaznaczyć, że w tomie *W głąb lasów Aruwimi* imię króla Isingoma Mpuuga Rukidi I zostało przez Czekanowskiego zapisane jako Mpuga Rukidi Nyabongo, a więc inaczej, niż w jego pozostałych dwóch publikacjach, a w sposób bardziej zbliżony do przytoczonej tu wersji⁵².

We wszystkich analizowanych zestawieniach (Czekanowski, Fisher, Wilson, www.torokingdom.org) brakuje dokładnych dat życia bądź panowania władców, które udaje się określić dopiero w odniesieniu do okresu kontaktów z Europejczykami.

Próba określenia początków panowania dynastii Babito na wiek XIV, zawarta na stronie <http://www.torokingdom.org> wydaje się zabiegiem mającym na celu dodanie splendoru własnej dynastii, niż udokumentowanym faktem historycznym, zauważalnym tamże w publikacjach innych historyków afrykańskich⁵³.

Oceniając wyniki badań Czekanowskiego z zakresu historii królestw Bunyoro i Toro, mając na względzie skromny wybór powstałych przed nim opracowań, należy przede wszystkim przyznać, że polski badacz starał się dotrzeć do wszystkich dostępnych wówczas materiałów. Analizując je nie ustrzegł się błędów. Imię Chwa, dodane jako drugie imię króla Kasagamy nie występuje w żadnych innych źródłach, co sugeruje, że Czekanowski omyłkowo powielił imię panującego w tym czasie w Bugandzie (1897–1939) kabaki Daudi Chwa (Cwa) II, który podobnie, jak Kasagama, początkowo rządził z pomocą matki⁵⁴.

⁵² J. Czekanowski, *W głąb lasów Aruwimi...*, s. 178.

⁵³ Podobne próby czynione były przez historyków rwandyjskich. Podczas gdy Rwanda jako samodzielna jednostka państwowa zaczęła kształtować się prawdopodobnie pomiędzy XV a XVI stuleciem, Alexis Kagame chciał widzieć początki państwowości swego kraju już w wieku XI, przyp. aut.

⁵⁴ M. Szupejko, *op. cit.*, s. 23

Tym niemniej ogrom zebranego materiału, w znakomitej większości opracowanego poprawnie pod względem merytorycznym, jest cennym przyczynkiem do poznania historii państw Międzyjeziora Afrykańskiego, w tym także obu prezentowanych tu królestw; dorobkiem, który nie został wykorzystany w nauce proporcjonalnie do swojej wartości.

Słaby wydźwięk publikacji Czekanowskiego, dostrzegalny zarówno w nauce zachodniej, jak i wśród historyków afrykańskich należy łączyć jednak nie tyle ze słabą jakością opublikowanych wyników, co barierą językową, utrudniającą dostęp do opracowań wydanych w języku niemieckim i polskim. Dotyczy to zwłaszcza terytoriów opianowanych przez Brytyjczyków i prowadzonych przez nich badań naukowych.

Opublikowana w 1965 r. monografia poświęcona historii Bunyoro (*A History Of Bunyoro-Kitara*)⁵⁵ autorstwa Archibalda R. Dunbara została oparta wyłącznie o źródła angielskojęzyczne, m. in. dziewiętnastowieczne notatki małżeństwa Fischerów i Georga Wilsona, które zostały przecież poddane krytyce przez Czekanowskiego.

Podobnie monografia zatytułowana *Crisis & Decline in Bunyoro: Population & Environment in Western Uganda 1860–1955*, autorstwa Shane Doyle⁵⁶, została opracowana w oparciu o publikacje wydane w języku angielskim, za wyjątkiem francuskojęzycznej pracy *L'Afrique des Grands Lacs : Deux mille ans d'histoire Broché* autorstwa uznanego afrykanisty Jeana-Pierre'a Chretien⁵⁷.

Jako jedna z nielicznych badaczek Afryki Wschodniej prace Czekanowskiego znała i ceniła Audrey I. Richards, współautorka zbiorowej pracy „*East African Chiefs. A Study of Political Development in Some Uganda and Tanganyika Tribes*” (1959), być może dlatego, że jako studentka *London School of Economics* była uczennicą innego wybitnego polskiego antropologa Bronisława Malinowskiego.

Nie jest prawdą, że afrykanistyczny dorobek Jana Czekanowskiego został zapoznany w nauce zachodniej. Na jego badania poświęcone Pigmejom powoływał się wybitny ich znawca P. Schebesta, na badania prowadzone wśród Azande – E. E. Evans-Pritchard, zaś na prace prowadzone w Rwandzie – M. W. Roger Louis⁵⁸. Z pewnością jednak dorobek ten został wykorzystany w stopniu niewystarczającym, z krzywdą dla ubogiej w źródła pisane historiografii państw Międzyjeziora.

Na zakończenie, wracając do tematyki historii królestw Bunyoro i Toro warto, zamieścić kilka zdań o okresie późniejszym, jaki nastąpił po ustabilizowaniu się na ich terenach brytyjskiej administracji kolonialnej. Przetrwała ona dalsze pół wieku. Uganda uzyskała niepodległość w 1962 r. Urząd prezydenta w nowo utworzonym państwie objął Mutesa II, nadal dziedziczny *kabaka* Bugandy.

⁵⁵ Oxford 1865.

⁵⁶ London 2006.

⁵⁷ Paris 2000.

⁵⁸ Por. J. Bar, *Afrykanistyczne badania Jana Czekanowskiego w stulecie wyprawy*, Kraków 2007.

Po uzyskaniu niepodległości jednym z pierwszych poważnych konfliktów wewnętrznych w kraju był spór o byłe ziemie królestwa Bunyoro, przyłączone do Bugandy w 1894 r. w zamian za pomoc udzieloną Brytyjczykom w walce przeciwko zbuntowanemu Kabaredze. O ich odzyskanie upomniało się stronnictwo ówczesnego króla Bunyoro Tito Winyi IV (1924–1967), podkreślając ich znaczenie jako tradycyjnego miejsca pochówku władców. Referendum przeprowadzone w 1964 r. przyniosło wynik pozytywny dla Bunyoro⁵⁹.

Mimo ustaleń z okresu tworzenia się struktur niepodległego państwa, tradycyjne królestwa Ugandy nie przetrzymały okresu transformacji. Struktury monarchii zostały formalnie zniesione w już w 1966 r. W konstytucji uchwalonej w 1967 r. znalazł się zapis o likwidacji historycznych królestw Ugandy: Bugandy, Bunyoro, Nkole i Toro, w praktyce zaś podporządkowano cały kraj władzy rządu centralnego, rządzącego w oparciu o system jednopartyjny⁶⁰.

Odrodzenie tradycji monarchicznej w Ugandzie dokonało się po ćwierćwieczu, w roku 1993, gdy prezydent Yoweri Museveni zezwolił na przywrócenie istnienia trzech z czterech królestw Ugandy: Bugandy, Bunyoro i Toro⁶¹. Decyzja ta została potwierdzona mocą konstytucji, ratyfikowanej w 1995 r., która doceniając znaczenie tradycji historycznych królestw dla państwa ugandyjskiego, w rozdz. XVI, art. 246, określiła rolę ich dziedzicznych władców jako „tradycyjnych przywódców”, określając zarazem pozycję tradycyjnych monarchii we współczesnym państwie jako instytucji o charakterze historyczno-kulturowym, pozbawionych władzy politycznej⁶².

Obecnie panującym w Bunyoro jest Rukirabasaija Agutamba Solomon Gafabusa Iguru, prezentujący się jako 49 *omukama* królestwa Bunyoro Kitara, 27 władca z dynastii Babito, który wstąpił na tron po restauracji monarchii w 1993 r.⁶³

W Toro panuje obecnie Oyo Nyimba Kabamba Iguru Rukidi IV, który wstąpił na tron w 1995 r. w wieku 3,5 lat, po śmierci swojego ojca Patricka Kaboyo Olimi VII⁶⁴.

⁵⁹ M. Szupejko, *Spoleczeństwo ...*, s. 32.

⁶⁰ H. Zins, *Historia...*, s.320.

⁶¹ Prezydent Museveni zablokował restaurację królestwa Nkole, prawdopodobnie w obawie przed walkami etnicznymi między mniejszością Bahima a większością Bairu. Obawy te nie były bezpodstawne wobec trwającego wówczas ostrego kryzysu etnicznego w krajach sąsiednich: w Rwandzie i Burundi, przyp. aut.

⁶² *Constitution of The Republic of Uganda 1995*, http://www.statehouse.go.ug/sites/default/files/attachments/Constitution_1995.pdf [dostęp: 13. 01. 2015]; warto zaznaczyć, że większe ambicje udziału w życiu politycznym Ugandy, jak dotąd, przejawiali jedynie politycy ze stronnictwa *kabaki* Bugandy; por. J. Bar, *Królestwa Afrykańskiego Międzyzjezierza...*

⁶³ *Royal Family – H.M. The Omukama (King)*, <http://www.bunyoro-kitara.org> [dostęp: 21. 08. 2018].

⁶⁴ *King Patrick Kaboyo Olimi VII*, <http://www.torokindom.org/Kaboyo.htm#KING%20PATRICK%20KABOYO%20OLIMI%20VII> [dostęp: 21. 08. 2018].

W Ugandzie od listopada 2009 r. działa Forum Ugandyjskich Królów i Liderów Kulturowych (*Uganda Kings and Cultural Leaders Forum*) zrzeszające, oprócz członków władz i instytucji kulturalnych Bunyoro, Bugandy i Toro, także przedstawicieli pozostałych grup etnicznych: Ker Alur, Busoga, Alur Kwong, Ker Acholi, Lango, Teso, Rwenzururu, Bunyala, Buruli, Jopadhola, Bugisu, Ankole i Koki. Deklarowanym celem Forum jest działalność na rzecz budowania harmonijnego współistnienia plemion i grup etnicznych, atmosfery pokoju i jedności oraz przyczynianie się do rozwoju Ugandy i całej Afryki⁶⁵. Ich współpraca wydaje się być dobrą prognozą dla ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego kraju.

Dr hab. prof. UP Joanna Bar, historyk, etnolog, doktor habilitowana w dziedzinie nauk społecznych w zakresie nauki o polityce, pracuje w Katedrze Systemów Politycznych i Partyjnych w Instytucie Politologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Obszar zainteresowań badawczych: Afryka Wschodnia.

Bibliografia

Źródła

Czekanowski, Jan, *Dziennik wyprawy ekspedycji antropologiczno-etnologicznej do Afryki Środkowej w latach 1907–1909*, rękopis, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, nr inw. 4933.

Publikacje

Bar, Joanna, *Afrykanistyczne badania Jana Czekanowskiego w stulecie wyprawy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007.

Bar, Joanna, *Królestwa Afrykańskiego Międzyjezierza (tradycja i współczesność)* [w:] *Monarchia alternatywa; mit; anachronizm*, red. R. Kantor, R. Hołda, Wydawnictwo UJ, Kraków 2016, s. 179–199.

Bar, Joanna, *Kulturowa i polityczna rola historycznych królestw Ugandy we współczesnym życiu kraju*, „Forum Politologiczne”, t. 22, 2017, *Tradycja i nowoczesność w Afryce. Społeczeństwo – polityka – gospodarka*, red. A. Żukowski, s. 75–97.

Bar, Joanna, Czekanowska, Anna, *Jan Czekanowski* [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red., E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss, t. I, Wydawnictwo Naukowe DWL, Kraków 2003, s. 52–56.

Baumann, Oskar, *Durch Massailand zur Nilquelle*, Reimer, Berlin 1894.

Czekanowski, Jan, *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet*, tom I *Ethnographie. Zwischenseengebiet. Mpororo / Ruanda. Mit einem musikalischen Anhang von. E. M. v. Hornbostel*, Klinkhardt & Biermann, Leipzig 1917.

⁶⁵ *Uganda Kings and Cultural Leaders Forum (UKCL)*, <http://www.bunyoro-kitara.org/94.html> [dostęp: 09. 04. 2015].

- Czekanowski, Jan, *W głąb lasów Aruwimi. Dziennik wyprawy do Afryki środkowej*, Prace Etnologiczne, t. 6, Wydawnictwo PTL, Wrocław 1958.
- Czekanowski, Jan, *Feudalne państwa pasterskie afrykańskiego Międzyjezierza*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 15, 1961, s. 21 – 60.
- Dunbar, Archibald R., *A History of Bunyoro-Kitara*, Oxford University Press, Oxford 1965.
- Emin Pasha. 1891. Zur Ethnologie de Gebiete um dem Albert-See, *Das Ausland*, 18, p. 351–355. Encyclopédie de l’Islam, 2e éd., Leyde/Paris 1960.
- Englebort, Pierre, *Born-again Buganda or the limits of traditional resurgence in Africa*. “Journal of Modern African Studies”, 40 (3), 2002, s. 345 – 368.
- Tymowski, Michał (red.), *Historia Afryki. Do początku XIX wieku*, Ossolineum, Wrocław 1996.
- Banaszkiewicz, Jacek, Kara, Michał, Mamzer, Henryk (red.), *Instytucja wczesnego państwa w perspektywie wielości i różnorodności kultur*, IAE PAN, Poznań 2013.
- Johannessen, Cathrine, *Kingship in Uganda, The Role of the Buganda Kingdom in Ugandan Politics*, CMI Working Papers, WP 2006: 8, 1–14.
- Johnston, Harry H., *The Uganda Protectorate*, Hutchinson & Co, London 1902.
- Rehse, Hermann, *Kiziba. Land und Leute*, Strecker & Schröder, Stuttgart 1910.
- Richards, Audrey I., *East African Chiefs: A Study of Political Development in Some Uganda and Tanganyika Tribes*, Faber for East African Institute of Social Research, London 1960.
- Roscoe, John, *The Northern Bantu Tribes*, The University Press, Cambridge 1915.
- Speke, John H., *Journal of the discovery of the source of the Nile*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1863.
- Stanley, Henry M., *Through the Dark Continent*, Dover Publication, London 1878.
- Stuhlmann, Franz, *Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika*, Reimer, Berlin 1894.
- Szupejko, Małgorzata, *Spółeczeństwo Bugandy, Zmiana i rozwój*, Semper, Warszawa 1992.
- Zins, Henryk, *Historia Afryki Wschodniej*, Ossolineum, Wrocław 1986.

Materiały pozyskane z Internetu

- Above All Men: The Changing Role of the Omukama in Recent Bunyoro History (ca. 1800–2000 CE)*,
[http://www.bunyoro-kitara.org/resources/Book\\$2C+Changing+role+of+the+Omukama.pdf](http://www.bunyoro-kitara.org/resources/Book$2C+Changing+role+of+the+Omukama.pdf) [dostęp: 03. 02. 2015].
- Chrétien, Jean Pierre, *L’Afrique des grands lacs. Deux mille ans d’histoire*, Paris 2000,
<https://www.monde-diplomatique.fr/archives> [dostęp: 02. 06. 2015].
- Constitution of The Republic of Uganda 1995*, http://www.statehouse.go.ug/sites/default/files/attachments/Constitution_1995.pdf [dostęp: 13. 01. 2015]
- Csapó, János, *The Role and Importance of Cultural Tourism in Modern Tourism Industry in: Strategies for Tourism Industry – Micro and Macro Perspectives*, ed. Murat Kasi-moglu, <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/35715.pdf> [dostęp: 15. 05. 2015].
- King Oyo Nyimba Kabamba Iguru Rukidi IV*, <http://www.torokingdom.org> [dostęp: 30. 01. 2015].
- King Patrick Kaboyo Olimi VII*, <http://www.torokingdom.org> [dostęp: 30. 01. 2015].
- Król Bunyoro-Kitara szuka swoich korzeni w Nysie*, <http://wiadomosci.onet.pl/regionalne/opole/krol-bunyoro-kitara-szuka-swoich-korzeni-w-nysie,1,4906371,region-wiadomosc.html> [dostęp: 29. 01. 2015].

Landmark royal meeting in Uganda, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8283588.stm> [dostęp: 29. 01. 2015].

Staszków, Kazimierz, *Emin Pasza: niemiecki odkrywca, który pochodził z Nysy*, 25.04.2018, <http://www.national-geographic.pl/historia/emin-pasza-nyski-bohater-afryki?page=3#article-content> [dostęp: 07. 08. 2018].

Tooro's Royal Wedding: A Documentary, <http://africancelebs.com/africas-youngest-king-oyo-nyimba-kabamba-iguru-rukidi-of-uganda/> [dostęp: 2. 06. 2015].

Uganda Kings and Cultural Leaders Forum (UKCL), <http://www.bunyoro-kitara.org/94.html> [dostęp: 09. 04. 2015].

Youngest African King: Oyo Nyimba Kabamba Iguru Rukidi of Uganda, <http://africancelebs.com/africas-youngest-king-oyo-nyimba-kabamba-iguru-rukidi-of-uganda/> [dostęp: 02. 06. 2015].

<https://www.monde-diplomatique.fr/archives>

<http://www.britannica.com>

<http://www.bunyoro-kitara.org>

<http://www.torokingdom.org>